

Amina Arnaut

Začetak religiologije i filozofije religije u publikacijama Islamske zajednice između dva svjetska rata

UDK 28-1:28-78 "1918/1941"

Sažetak

Društveni život jednog područja reflektor je odnosa među narodima, kulturama i religijskim tradicijama. Nepresušne višestoljetne rasprave oko religijskog fenomena i religijskog faktora u svijetu dovode nas do zaključka da upravo religiji pripada posebno mjesto u društvu. U radu ćemo se osvrnuti na društveno-povijesni kontekst koji je uvjetovao nastanak nesistematizirane škole religiologije na području Bosne i Hercegovine u prvoj polovini dvadesetog stoljeća na tadašnjoj prestižnoj Višoj islamskoj šerijatsko-teološkoj školi (VIŠT), te na važne religiološke teme koji su začeti u periodu između dva svjetska rata, s posebnim akcentom na definiranje vjere, religije, filozofije religije, numinoznog u religiji i krize religioznog čovjeka.

Ključne riječi: religiologija, vjera, religija, filozofija religije, kriza religioznog čovjeka, VIŠT.

Začetak religiologije i filozofije religije u publikacijama Islamske zajednice između dva svjetska rata

U periodu između dva svjetska rata Bosna i Hercegovina je bila dio monarhističke Jugoslavije. U okviru ove države djelovala je Islamska zajednica kao institucionalni tumač islamske religije, no njen je položaj bio izuzetno nepovoljan te ovisan o raspoloženju novog režima. Stoga stamenost, vjerodostojnost te integritet Islamske zajednice dugujemo cijeloj plejadi muslimanskih intelektualaca koji su kroz suživot, oslušivanje potreba naroda te pisanu riječ u tadašnjoj štampi svjedočili amalgamu društveno-historijskih i globalnih prilika koje su živjeli.¹

Publikacije Islamske zajednice koje su štampane u periodu od 1918. do 1941. godine na području Kraljevine Jugoslavije su *Glasnik Vrhovnog Starješinstva Islamske vjerske zajednice* i *Takvim*. Također, značajan je časopis Organizacije Ilmije Kraljevine Jugoslavije pod nazivom *El-Hidaje* koji je publiciran u naznačenom periodu. Religiološke teme o kojima se pisalo u ovim časopisima pripadaju području sistemske i povijesne religiologije, a neke od najistaknutijih su: vjera i religija, religijski osjećaj, *mysterium tremendum et fascinans*, numinozno (sveto) u religiji, filozofija religije, teologija religije, teologija morala, budućnost religije te kriza (religioznog) čovjeka. Domaći autori koji su pisali o navedenim temama u *Glasniku*² i *El-Hidaji* su: Derviš Korkut,³

Čamil Avdić,⁴ Šaban Hodžić,⁵ Muhamed Tufo,⁶ Mustafa Mehić,⁷ Halid Buljina⁸ te brojni drugi.

Tri konstante u svijetu promjene

Razumijevanje svijeta podrazumijeva razumijevanje stvarnosti u kojoj živimo, a za religioznog pojedinca znatno uključuje razumijevanje religije kao suodnosa sa stvarnošću u kojoj prebiva. Unatrag, prateći skolastički i novovjekovni duh do takozvane tehničko-tehnološke epohe društva uočljivo je kako je pojedinac poimao istinu i spoznaju svijeta. No nama bliska, tehničko-tehnološka epoha je na globalnom nivou promijenila samosvijest pojedinca koji sukcesivno gubi svijest o Bogu. Sukladno tome, govor o krizi religioznosti nikad nije bio artikuliraniji i atribuiran za čovjeka dvadesetog i dvadeset i prvog stoljeća. Paradigma odnosa *Bog-svijet-čovjek* reducirana je na suodnos čovjek-svijet, pri čemu čovjek počinje poprimiti obrise razaratelja i uništavatelja, a ne zaštitnika svijeta koji ga okružuje. Mogli bismo čak kazati da čovjek postepeno prestaje svjedočiti i taj suodnos (čovjek-svijet) te da stoji u izgubljenom odnosu traganja za samim sobom.⁹

Istovremeno, u središtu teizma, bilo da govorimo o politeističkim ili o monoteističkim religijskim tradicijama, nameće se pitanje izvora i porijekla religije. Sukladno tome, tokom povijesti su se razvijale i pobijale brojne teorije počevši od teorija grubog politeizma, kulta mrtvih ili animizma do antropomorfizma kao izvora

¹ Enes Karić, *Prilozi za povijest islamskog mišljenja u Bosni i Hercegovini XX stoljeća*, I, El-Kalem, Sarajevo, 2004, str. 407.

² Ovdje mislimo na *Glasnik Vrhovnog Starješinstva Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*. Ovaj časopis se kroz različite režime javljao u različitim nazivima – nekad skraćeni, a nekad dopunjenim. Tako je za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske nosio naziv *Glasnik Islamske vjerske zajednice Nezavisne države Hrvatske*.

³ Vidjeti: Derviš Korkut, "Vjera", *Glasnik Vrhovnog Starješinstva Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, I/1, 1933, str. 5-9.

⁴ Vidjeti: Čamil Avdić, "Religijski problem", *Glasnik Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, V/3, 1938, str. 97-100; Čamil Avdić, "Prošlost i budućnost religije", *Glasnik Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, VII/10, 1939, str. 369-378.

⁵ Vidjeti: Šaban Hodžić, "Ahlak – veza između teoretskog poznavanja ahlaka i njegove praktične primjene",

Glasnik Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije, VI/8, 1939, str. 314.

⁶ Vidjeti: Muhamed Tufo, "Druge vjere po Kur'anu", *Glasnik Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, V/8, 1937, str. 245.

⁷ Vidjeti: Mustafa Mehić, "Religija i njena potreba", *Glasnik Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, VII/11, 1939, str. 405-406.

⁸ Vidjeti: Halid Buljina, "Determinizam i indeterminizam", *Glasnik Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, VIII/3, 1940, str. 104-107.

⁹ Vidjeti: Adnan Silajdžić, *Muslimani u traganju za identitetom*, Fakultet islamskih nauka i El-Kalem, Sarajevo, 2006, str. 47-53; Joseph Ratzinger, *Uvod u kršćanstvo*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2017, str. 54-61; Seyyed Hossein Nasr, *Susret čovjeka i prirode – duhovna kriza modernog čovjeka*, El-Kalem, Sarajevo, 2017, str. 170; Orhan Jašić, *Bioetički problemi u publikacijama Islamske zajednice u BiH od 1945. do 2012. godine*, Pergamena, Zagreb, 2019, str. 96-103.

religije.¹⁰ Upravo su autori publikacija Islamske vjerske zajednice pisanim radovima ukazali na relativnost tadašnjih aktuelnih naučnih pozitivističkih teorija o nastanku svijeta, čovjeka i religije koje su se smjenjivale na filozofsko-naučnoj sceni, a jednoglasno su potvrđivali monoteizma u Božijoj Objavi (ar. *al-wahy*).

Religija i čovjek su sinonimi

Pojmovi za koje smatramo da su neki od ključnih u okviru govora o teologiji i religio-logiji su *vjera* i *religija*. Autori ovog perioda su veliku pažnju posvetili definiranju ovih pojmova. Ćamil Avdić vjeru oslovljava stalnim čovjekovim pratiocem, objašnjavajući to kur'anskom potvrdom o prirođenosti vjere čovjeku.¹¹ Derviš Korkut izjednačava pojmove *religija* i *čovjek* smatrajući da su oba termina nastala zajedno, čime se čovjeku pripisuje atribut religioznog bića. Ako religija nije izoliranost već otvorenost prema pluralnom svijetu, onda je i čovjek biće integriranih svjetova nad kojim se religija jedino može ostvariti i dostignuti svoju punoću.¹² Oba autora u govoru o vjeri i religiji kao važnu odrednicu prepoznaju religijski osjećaj. Derviš Korkut religijski osjećaj pojašnjava kroz senzibilno-dogmatski koncept, to jest osjećanje čovjeka o Bogu koji postoji kao Stvoritelj koji upravlja svijetom. Upravo u takvom govoru o Bogu kao Uzvišenom navodi svetost i sveto kao odrednicu poimanja Boga u monoteizmu u odnosu na prirodne religije kojima nedostaje numinoznost.¹³ Na tragu govora o svetom u religiji, Korkut će postaviti temelje za govor o *mysterium tremendum et*

fascinans kroz koncept straha i nade, to jest razvijanja teološkog diskursa o Bogu kao Stvoritelju svijeta prema Kojem individua osjeća strahopoštovanje – *mysterium tremendum*, ali i razvija puninu bića pred očaranošću Božijom milošću i dobrotom – *mysterium fascinans*.¹⁴

“Religija je čista, izvorna i ne umire”

Ćamil Avdić proširuje opseg religijskog osjećaja kao izvora utjehe i slabosti na kontekst spoznaje Boga, pri čemu opovrgava filozofsko insistiranje na pitanju o postojanju Boga. On smatra da je jedino validno pitanje da li i kako možemo Boga spoznati, što dovodi u vezu s Objavom i intelektualnom dimenzijom čovjeka, odnosno razumom. Sigurnost spoznaje o postojanju Boga je alarm za buđenje religijskog osjećaja i priznanje ograničenosti ljudskog razuma.¹⁵ Ovdje je važno uočiti da i autor Avdić spominje vjeru kao osjećaj,¹⁶ ali na tragu Korkuta razvija koncept religije u užem i širem smislu. Ističući specifikum islamske religijske tradicije, Avdić ističe objedinjenost religije iznutra i izvana: iznutra oplemenjivanjem čovjeka, a izvana svjedočenjem jedinstva Boga, što je uzrokom simbola najplemenitijeg i najuzvišenijeg divljenja.¹⁷ Kontekstualno, oba autora, motreći krizu morala, kult strasti, moralne dezorijentiranosti, dovode do zaključka koji poentira Avdić kad kaže da ne postoji kriza religije, jer ona je uvijek čista, izvorna i ne umire. On religijsku krizu predstavlja u ozračju antropocentričnog religijskog pogleda, odnosno kaže da postoji kriza (religioznog) čovjeka koji se udaljio od duha plemenitosti, pravednosti i razuma.¹⁸ Na

¹⁰ Ćamil Avdić, “Prošlost i budućnost religije”, *Glasnik Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, VII/10, 1939, str. 369-378; Norman Solomon, *Judaizam*, Šahinpašić, Sarajevo, 2003, str. 19; Vuko Pavičević, *Osnovi etike*, Kultura, Beograd, 1967, str. 105-106.

¹¹ Vidjeti: Ć. Avdić, “Religijski problem”, ibidem, str. 97.

¹² Vidjeti: D. Korkut, “Vjera”, ibidem, str. 5-9.

¹³ Ibidem, str. 5-6.

¹⁴ Zanimljivo je pratiti razvitak teološke intelektualne tradicije na području Bosne i Hercegovine. Ovdje smo naznačili začetak govora o svetosti i konceptu *mysterium tremendum et fascinans*, no kasniji domašaji teologa potkraj 20. stoljeća proširuju poimanje svetog na način da naglašavaju da je jedna Svetost, a da su putevi njenog zahvatanja različiti.

Time se otvara međureligijski dijalog i kontekst naglašavanja spasenja ne samo za muslimane nego i za kršćane i jevreje, sukladno uporištima u kur'anskom tekstu. Vidjeti: Adnan Silajdžić, *Muslimani u traganju za identitetom*, El-Kalem i Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2006, str. 100-102.

¹⁵ Ćamil Avdić, *Prošlost i budućnost religije*, ibidem, str. 369.

¹⁶ Vjera se, prema El-Bagdadiju, vezuje za srce, dok etimološki riječ *iman* (ar. *al-īmān*) označava mir i sigurnost. Na tome se zasniva religijski osjećaj. Vidjeti: Nedžad Grabus, “El-Bagdadijevo učenje o temeljima imana”, u: Jusuf Ramić, ur., *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2002, str. 168-170.

¹⁷ Ćamil Avdić, *Prošlost i budućnost religije*, str. 378.

¹⁸ Vidjeti: Ćamil Avdić, “Religijski problem”, ibidem, str. 106.

ovom tragu je Mustafa Mehić problematizirao savremeno stanje društva i koncept “slobodne ljubavi” koja moralno razara društvo i njegov temelj – porodicu.¹⁹

Autori koji su pisali o religiologiji u spomenutim časopisima često koriste termine *vjera* i *religija* kao sinonime. Dakle, javlja se vid etimološke i terminološke nepreciznosti koja je intelektualnim domašajem domaćih teologa dvadesetog stoljeća jasnije predstavljena. Prema etimologiji riječi (lat. *religio, religare*) religija (ar. *al-din*) predstavlja razmeđe izoliranosti i društvenosti. Poziv na sistem vrijednosti i zakona te građenje moralne zajednice je svrha religije u širem smislu riječi, dok se na individualnom nivou odnosi na samosvijest pojedinca koji se dovodi u transcenciju s Bogom Koji ga posmatra.²⁰ Ova definicija religije u užem smislu odgovara i poimanju vjere. Zato kažemo da teologija za svoj predmet ima religiju u užem smislu, odnosno vjeru. Stoga religija nije izoliranost, već sučeljavanje i susret, djelovanje i angažman u skladu s načelima/zapovijedima kako bi se postigla predanost (ar. *al-taslim*) u društvenom, pedagoškom, humanističkom i svakom drugom aspektu života. U tom slučaju govorimo o predanosti pojedinca (ar. *al-muslim*) koji je otvoren prema slici svijeta, razumijevanja, angažmana i priskrbljivanja. Tad kažemo da je islam u punom smislu riječi i vjera i religija.²¹

Osjećaj religijskog straha i emocionalni aspekt religije vrlo često ide u prilog evolucionistima i shvatanju primitivnog čovjeka koji je da bi umirio prirodne sile odlučio da ih kupi poklonima i žrtvama.²² Istovremeno, shvatanje religije u kontekstu strogog zakona ili straha koji ograničava slobodu čovjeka danas više nego

ikad narušava shvatanje religije. Važno je kazati da religija u svojoj punoj plemenitosti predstavlja balans straha (strahopoštovanja) i nade, predočenih u Božijim Imenima i atributima u Objavi kao jedinom fundamentu religije. Ono što opovrgava stav evolucionista o primitivnom čovjeku i njegovoj nemogućnosti da se uz sposobnost uma dovede u vezu s religijom jest revelacija (Objava), odnosno objavljena vjera koja je izvor pravde, oplemenjujućeg srca, smisla života i odgovora egzistencijalnih pitanja, izvor dobra i zla. Ovakva vjera, kako smo već naveli, naziva se islamom – potpunim predanjem Jednom Bogu i odredbi Božijoj.²³ Izjednačavanje religije isključivo sa strahom i uništavanjem slobode čovjekove potrebuje prije svega otvorenost srca za religiju i traganje za onim “pitanjima koja sebi postavljaju oni koji tragaju za istinskom vjerom u Boga.”²⁴

Zaključak

Društveno-historijski kontekst perioda između dva svjetska rata na području monarhističke Jugoslavije slovi za period koji je bio amalgam novih vlasti, režima, civilizacijskih obrazaca, običaja te ispovijedanja različitih religijskih tradicija. Ali ova turobna i teška vremena iznjedrila su svjetlo, značajnu intelektualnu plejadu ličnosti koje su bile nosioci intelektualne muslimanske tradicije na prostoru Bosne i Hercegovine.

U periodu između dva svjetska rata se na Višoj islamskoj šerijatsko-teološkoj školi razvila nesistematizirana škola religiologije posredstvom pisanog angažmana autora Ćamila Avdića, Derviša Korkuta, Halida Buljine, Mustafe Mehića koji su kontinuirano obogaćivali

¹⁹ Mustafa Mehić, “Religija i njena potreba”, *Glasnik Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, VII/11, 1939, str. 402-407.

²⁰ Ovdje govorimo o vjeri kao religiji u užem smislu, što je odraženo u definiciji “religija je ono što čovjek učini sa svojom samoćom”. Vidjeti: Orhan Jašić, “O religiji i religioznosti”, *Časopis za filozofiju i religiju Logos*, Tuzla, II/2, 2014, str. 86; J. J. Mueller, “Teologija”, *Suvremena katolička enciklopedija*, 953-214-250-9, Slobodna Dalmacija d.o.o., Sveučilišna knjižnica u Splitu, str. 195-196.

²¹ Vidjeti: Orhan Jašić, “O religiji i religioznosti”, str. 87-90; Adnan Silajdžić, “Recepcija drugih religija u klasičnim muslimanskim djelima”, u: Jusuf Ramić, ur., *Zbornik radova*

Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2001, str. 82.

²² Ćamil Avdić, “Prošlost i budućnost religije”, ibidem, str. 369-370.

²³ Ćamil Avdić, “Prošlost i budućnost religije”, str. 372; Adnan Silajdžić, “Ranomuslimanske rasprave o pitanju slobodne ljudske volje”, u: Adnan Silajdžić, ur., *Rane škole kelama-uwood u islamsko klasično mišljenje*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2004, str. 250.

²⁴ Nedžad Grabus, *Od “drugoga” do bližnjega (eseji o islamu u sekularnoj državi i međureligijskom dijalogu)*, Kulturno-izobraževalni zavod Averroes Ljubljana, Ljubljana, 2020, str. 104-105.

religiološku terminologiju i etimologiju kroz tematsko-hronološki niz temata: porijeklo religije, vjera, religija, filozofija religije, religioznost, religijski osjećaj, numinozno, *mysterium tremendum et fascinans*, spoznaja Boga, značenje religije u užem i širem smislu te kriza (religioznog čovjeka).

Ali i prije stotinu godina kriza religioznosti i pogled na svijet savremenog čovjeka bila je aktuelna tema koja ima povijesni značaj. Usmjerenost na materijalističko obzorje i vjeru u djela svojih ruku kao nešto što je jedino stvarno i što pruža radost, utjehu i cilj i danas

je jednako gotovo primarna briga ljudskog bića. Sve navedeno religijske tradicije poziva ne samo na suočavanje nego i na pružanje rješenja za pojedinca koji sam sebe teško može ispratiti u vremenu velikih promjena. Pritom su se već tad kao i danas religije svijeta suočile s pitanjem Tradicije i važnosti njezine interpretacije. Sveprisutno odbacivanje duhovne dimenzije prijeti ljudskoj samodestrukciji da bez ključne vertikale (Boga) koja ga usmjerava, čovjek postane dalek i odsutan kako samom sebi tako i drugima. Stoga je govor o Bogu središte svake monoteističke religijske tradicije.

Literatura

- Avdić, Ćamil, "Religijski problem", *Glasnik Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, V/3, 1938.
- Avdić, Ćamil, "Prošlost i budućnost religije", *Glasnik Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, VII/10, 1939.
- Buljina, Halid, "Determinizam i indeterminizam", *Glasnik Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, VIII/3, 1940.
- Grabus, Nedžad, "El-Bagdadijevo učenje o temeljima imana", u: Jusuf Ramić, ur., *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2002.
- Grabus, Nedžad, *Od "drugoga" do bližnjega (eseji o islamu u sekularnoj državi i međureligijskom dijalogu)*, Kulturno-izobraževalni zavod Averroes Ljubljana, Ljubljana, 2020.
- Hodžić, Šaban, "Ahlak – veza između teoretskog poznavanja ahlaka i njegove praktične primjene", *Glasnik Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, VI/8, 1939.
- Jašić, Orhan, "O religiji i religioznosti", *Časopis za filozofiju i religiju Logos*, Tuzla, II/2, 2014.
- Jašić, Orhan, *Bioetički problemi u publikacijama Islamske zajednice u BiH od 1945. do 2012. godine*, Pergamena, Zagreb, 2019.
- Karić, Enes, *Prilozi za povijest islamskog mišljenja u Bosni i Hercegovini XX stoljeća I*, El-Kalem, Sarajevo, 2004.
- Karić, Enes, *Kako čitati Kur'an 1 – crtice (potrage za strukturama cjeline temeljne Knjige islama)*, Media centar IZ u BiH, Sarajevo, 2020.
- Korkut, Derviš, "Vjera", *Glasnik Vrhovnog Starješinstva Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, I/1, 1933.
- Merdjanova, Ina i Brodeur, Patrice, *Religija kao pokretač razgovora – Međureligijski dijalog za izgradnju mira na Balkanu*, (sa engleskog prevela Azra Mulović), Centar za napredne studije, Sarajevo, 2014.
- Mueller, J.J., "Teologija", *Suvremena katolička enciklopedija*, 953-214-250-9, Slobodna Dalmacija d.o.o., Sveučilišna knjižnica u Splitu, bez godine izdanja.
- Mehić, Mustafa, "Religija i njena potreba", *Glasnik Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, VII/11, 1939, str. 402-407.
- Nasr, Seyyed Hossein, *Susret čovjeka i prirode – duhovna kriza moralnog čovjeka*, prijev. Enes Karić, El-Kalem, Sarajevo, 2017.
- Pavičević, Vuko, *Osnovi etike*, Kultura, Beograd, 1967.
- Ratzinger, Joseph, *Uvod u kršćanstvo*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2017.
- Silajdžić, Adnan, "Recepcija drugih religija u klasičnim muslimanskim djelima", u: Jusuf Ramić, ur., *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2001.
- Silajdžić, Adnan, "Ranomuslimanske rasprave o pitanju slobodne ljudske volje", u: Adnan Silajdžić, ur., *Rane škole kelama-wood u islamsko klasično mišljenje*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2004.
- Silajdžić, Adnan, *Muslimani u traganju za identitetom*, El-Kalem i Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2006.
- Solomon, Norman, *Judaizam*, prijev. Senada Kreso, Šahinpašić, Sarajevo, 2003.
- Tufo, Muhamed, "Druge vjere po Kur'anu", *Glasnik Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, V/8, 1937.

Abstract

The beginning of religiology and the philosophy of religion in the publications of the Islamic Community in BiH between the two World Wars

Amina Arnaut

The social life of an area is a reflection of the connection between ethnic groups, cultures and religious traditions. Inexhaustible centuries-old debates about the religious phenomenon and the religious factor in the world lead us to the conclusion that religion has a special place in society. The paper discusses the socio-historical context that led to the emergence of unsystematized school of religiology in Bosnia and Herzegovina in the first half of the twentieth century at the then prestigious Higher Islamic Sharia Theological School (known as VIŠT), as well as important religious topics conceived in the period between the two World Wars with special emphasis on defining faith, religion, philosophy of religion, the numinous in religion and the crisis of a religious man.

Keywords: religiology, faith, religion, philosophy of religion, the crisis of religious man, VIŠT.

